

Дмитро Будков

Міжнародно-інформаційна діяльність УСРР (1917–1923 рр.)

Директор Українського центру міжнародної освіти Українського фонду культури. Закінчив Київський університет ім. Тараса Шевченка, викладав в Донецькому університеті. Наукові інтереси — історія становлення системи міжнародного інформування в Україні.

Розвиток міжнародно-політичних зв'язків та відповідного апарату їх здійснення українською радянською державою мав низку особливостей, які впливали із специфіки її статусу (насамперед — ступеня формального і реального суверенітету), зовнішніх та військово-політичних умов її існування, характеру взаємовідносин з Радянською Росією.

У звіті Народного Комісаріату закордонних справ (НКЗС) УСРР до 5-ї річниці Жовтневої революції (1922 р.) подавалася така періодизація історії зовнішньої політики перших років існування української радянської держави:

1-й етап, з кінця 1917 р. до жовтня 1920 р., тобто період від проголошення радянської республіки до підписання прелімінарної (попередньої) мирної угоди РРСФР та УСРР з Польщею;

2-й етап, з кінця 1920 р. до травня 1922 р., коли відбувалася стабілізація міжнародного становища УСРР та встановлення фактичних відносин (підписання угод) з рядом іноземних держав;

3-й етап, з травня 1920 р., розвиток тенденції до визнання УСРР «де-юре» іноземними державами¹.

Зауважимо, що кінцевою датою існування самостійної зовнішньої політики та міжнародного відомства УСРР можна вважати 20 вересня 1923 р., коли виходить Постанова ВУЦВК УСРР «Про перетворення Центральних Закладів», згідно з якою НКЗС УСРР перетворювався на Управління Уповноваженого НКЗС СРСР в Україні з передачею йому всіх справ і майна, а дипломатичні та консульські заклади УСРР (з 5 серпня) зливалися з відповідними установами Радянського Союзу².

Зовнішньополітична діяльність УСРР у перший із окреслених періодів відбувалася за умов повної міжнародної ізоляції Радянської України, епізодичності існування радянської влади на території України в цілому або на певній її частині. Вона проводилася здебільшого в рамках зовнішньополітичних акцій Радянської Росії і не мала виразного самостійного характеру.

Після проголошення I Всеукраїнським з'їздом Рад (11–12 грудня 1917 р.) Радянської республіки в Україні, 17 грудня у Харкові створюється перший уряд української радянської держави — Народний секретаріат (НС). У його першому складі було відсутнє міжнародне відомство. Принципові питання зовнішньополітичного характеру вирішувалися безпосередньо Центральним Виконавчим Комітетом (ЦВК) Рад України та урядом, а питання щодо іноземних громадян в Україні — Народним секретаріатом міжнаціональних справ³.

Відсутність відомства зовнішніх зносин зайвий раз підкреслило статус радянської української держави як федеративної частини РРСФР, якого дотримувалося керівництво Радянської України. Перший прояв зовнішньополітичної активності Радянської України був пов'язаний із тактикою дипломатії РРСФР на переговорах з Центральними державами у Бресті, яка, зокрема, передбачала невизнання УНР учасницею переговорів. Натомість роль легітимного українського уряду мала відігравати делегація ЦВК та НС Радянської України. 12 січня 1918 р. ЦВК України ухвалив рішення надіслати до Бреста делегацію у складі голови Президії ЦВК Є.Медведева та народних секретарів В.Затонського і В.Шахрая. Вони мали діяти у складі делегації Радянської Росії⁴.

Після підписання РРСФР Брестської угоди постало питання про вихід Радянської України зі складу радянської федера-

ції. В рамках оформлення суверенітету України на засіданні Народного секретаріату у Полтаві 6 березня 1918 р. було створено Народний секретаріат закордонних справ на чолі з М.Скрипником⁵. Існував він у складі Тимчасового робітничо-селянського уряду, сформованого у м.Суджа Курської губернії 28 листопада 1918 р.

У ході просування радянських військ у війні з Директорією на початку 1919 р. та поступового переходу значної частини території України під контроль радянської влади, 29 січня 1919 р. у Харкові відбувається реорганізація Тимчасового уряду в Раду Народних Комісарів (РНК) УСРР. Раніше, 6 січня, декретом Тимчасового уряду запроваджується офіційна назва радянської української держави «Українська Соціалістична Радянська Республіка» (УСРР). У новому уряді створюється Народний Комісаріат закордонних справ (НКЗС) на чолі з головою РНК УСРР Х.Раковським.

Х.Раковський мав певний досвід дипломатичної роботи. Навесні 1918 р. він очолював румунський відділ НКЗС РРСФР, а у квітні того ж року був призначений головою делегації Росії на переговорах з УНР. 3 жовтня 1918 р. (гетьманом П.Скоропадським) він призначається послом РРСФР у Німеччині, проте був висланий з країни одразу ж після прибуття до Берліна. Х.Раковський перебував на посаді голови НКЗС УСРР до 1923 р., обіймаючи одночасно і провід урядом, а згодом призначається послом СРСР до Англії⁶.

У зверненні уряду УСРР від 28 січня 1919 р. до народів і урядів світу проголошувалося бажання республіки жити у мирі і злагоді з усіма державами, намір встановити з ними дипломатичні стосунки⁷. Ухвалена 10 березня 1919 р. III Всеукраїнським з'їздом Рад Конституція УСРР відносила справу зовнішньополітичних стосунків до компетенції центральних органів влади Радянської України⁸.

Як зазначається в документах української радянської дипломатії, основними напрямками зовнішньополітичних зусиль УСРР в той час були встановлення «братніх відносин з іншими народами» й протести проти окупації іноземними державами території України⁹. Зрозуміло, що перше з цих завдань мало скоріше декларативний характер, оскільки встановлення постійних зносин між УСРР та будь-якою іноземною державою не відбулося. Формально УСРР зберігала самостійний зовнішньополітичний

статус. Як йшлося у ноті РНК РРСФР до Директорії УНР від 6 січня 1919 р., Росія «не зазіхає на самостійність України» і розглядає уряд УСРР «як цілком незалежний»¹⁰.

Зовнішньополітичні акції УСРР у той період мали, як правило, характер нот і звернень (в тому числі – по радіо) до іноземних урядів та народів з приводу конкретних проблем. Здебільшого такі виступи були або спільними з дипломатією РРСФР, або робилися в загальному контексті дій останньої. Серед спільних дій НКЗС РРСФР і УСРР можна назвати ноти протесту проти безчинств військ Антанти на півдні України, окупації Бессарабії Румунією, допомоги західних держав «білому руху», вимоги щодо повернення військовополонених українців з Франції тощо¹¹.

З перших місяців 1920 р., відповідно до військових успіхів Червоної Армії й стабілізації радянської влади на значній частині території України, зростання зацікавленості іноземних держав у врегулюванні наслідків Першої світової війни та інтервенціоністських вторгнень в Україну помітно поживляються міждержавні контакти УСРР. У лютому 1920 р. РНК УСРР знову звертається до іноземних урядів і народів з миролюбними пропозиціями та викладає основні тези своєї зовнішньополітичної програми: захист незалежності України, недоторканність її кордонів, прагнення до рівноправних стосунків з міжнародними партнерами й встановлення дипломатичних зносин¹².

Протягом 1920 р. УСРР стає учасником кількох угод з іноземними державами, які, хоча і не передбачали встановлення дипломатичних стосунків, але дозволяли говорити про визнання її «де-факто». 20 квітня РРСФР і УСРР підписали угоду про обмін військовополоненими з Францією й Бельгією. Такі ж угоди були укладені з Угорщиною (21 травня) та Австрією (1 липня 1920 р.)¹³.

Принципове значення для визначення самостійного статусу УСРР у міжнародних справах мали прелімінарна угода 12 жовтня 1920 р. та Ризький мир 18 березня 1921 р. між РРСФР та УСРР з одного боку, і Польщею. В них Україна виступала як окрема сторона, що домовлялася. Ці події відкривали новий етап зовнішньої політики Радянської України. Вже 26 листопада уряд республіки Грузія запропонував УСРР провести переговори про підписання політичних і економічних угод. 31 січ-

ня 1921 р. між РРСФР, УСРР і Грузією підписується у Москві загальний договір¹⁴.

1921 р. знаменувався справжнім проривом у справі міжнародного визнання УСРР та налагодження нею міждержавних відносин. 14 лютого 1921 р. у Москві підписується угода УСРР з Литвою, котра передбачала визнання сторонами суверенітету одна одної з відповідними юридичними наслідками¹⁵. З'являються аналогічні угоди з Латвією (від 3 серпня 1921 р.) та Естонією (від 25 листопада 1921 р.)¹⁶. Поступово до кола країн, що підписали з Україною міждержавні угоди, потрапляють і провідні європейські держави. 23 квітня 1921 р. укладається угода з Німеччиною про репатріацію військовополонених. Договір між РРСФР, УСРР та Австрією від 7 грудня 1921 р. прирівнював представництва цих держав до дипломатичних. 26 грудня представник Росії в Італії В.Воровський від імені УСРР підписав україно-італійський договір¹⁷.

Україна приєдналася і до важливого Рапальського договору РРСФР і Німеччини, підписаного 5 листопада 1921 р. у Берліні¹⁸. 6 червня 1922 р. у Празі укладається тимчасова угода УСРР з Чехословаччиною¹⁹.

Велику активність радянська Україна виявила у близькосхідному питанні й відносинах з Туреччиною. З вересня 1921 р. починаються переговори уряду УСРР з Великим Національним Зібранням Туреччини, підписується конвенція про обмін військовополоненими. 5 листопада 1921 р. до Анкари направляється надзвичайне посольство України під проводом головнокомандуючого військами України і Криму М.Фрунзе. Туреччина отримує і військово-технічну допомогу у війні проти проантантівської Греції. 21 січня 1922 р. між Україною і Туреччиною було підписано договір про дружбу і братерство²⁰. Виступаючи на 3-й сесії VI скликання ВУЦВК УСРР, М.Фрунзе окремо наголошував на особливому геополітичному значенні для України становища на Близькому Сході та в зоні чорноморських проток. У резолюції по його доповіді ВУЦВК висловився за обов'язкову участь України, поряд із Росією та Грузією, в міжнародній конференції із близькосхідних проблем²¹.

У цілому за станом на 1 травня 1923 р. урядом радянської України було підписано 45 міждержавних угод, 4 резолюції загальноєвропейської конференції в Генуї (1922 р.) та 7 угод з міжнародними організаціями і товариствами²². Поступово в ке-

рівних колах НКЗС та уряду республіки зростало усвідомлення відокремленості певних зовнішньополітичних інтересів УСРР від РРСФР та майбутнього СРСР, одним з ініціаторів створення якого була сама Україна.

Вивчаючи проект положення про НКЗС СРСР, фахівці міжнародного відомства УСРР визначили коло держав, де інтереси України є переважаючими (Австрія, Угорщина, Польща, балканські країни) та значними (США, Канада, Німеччина, Франція, Італія, Туреччина).

У представництвах першої групи пропонувалося призначити їх головами кандидатів, висунутих урядом УСРР та затверджених урядом СРСР, а в представництвах іншої групи співробітники від України мали б займати посади радників або перших секретарів²³.

Розвиток міжнародних контактів УСРР привів до запровадження на практиці низки дипломатичних, консульських, торговельних та інших представництв.

Отже, можна дійти висновку, що в період 1920—1922 рр. зовнішня політика радянської України набула відчутною мірою самостійного характеру. Активізація міжнародної діяльності УСРР викликала занепокоєння Кремля. Як зазначала пражська газета «Трибуна» від 26 листопада 1922 р., участь України у греко-турецькому конфлікті виявила її самостійність. Москва звинувачує харківський уряд у сепаратизмі, а Раковський потрапив у немилість Леніна. Особливу стурбованість центрального уряду викликають дії українських представників за кордоном, котрі всерйоз ведуть роботу і підписують угоди з іноземними державами. Натомість голови місій Росії намагаються нагадати українським колегам, що їх направлено за кордон лише з метою збільшення пропагандистського апарату²⁴.

Непростим виявляється співвідношення засад самостійності та політичної залежності від РРСФР в міжнародній діяльності УСРР. З одного боку, політичний диктат Москви зумовлювався традиційним підпорядкуванням основних орієнтирів політики УСРР радянському Центру. Поряд з цим, сама логіка виходу України на міжнародну арену та певні політичні, владні амбіції її керівництва («націонал-комунізм») вимагали відчутної частки самостійності у зовнішніх зносинах.

Принаймні формально проголошувався суверенітет України у відносинах з Росією. 9 грудня 1920 р. Пленум ЦК РКП(б)

затвердив «Політичні директиви ЦК РКП(б) ЦК КП(б)У». За ними ВУЦВК та НКЗС УСРР зобов'язувалися спільно з Президією ВЦВК та НКЗС РРСФР визначити форму міждержавних відносин на післявоєнний період, причому форма була задалегідь визначена як міждержавна²⁵.

28 грудня 1920 р. між Радянськими Росією та Україною був підписаний «Союзний робітничо-селянський договір», затверджений 2 березня 1921 р. Всеукраїнським з'їздом Рад. Виникла «договірна федерація» або «воєнно-політичний союз» України та Росії, в якому обидві держави зберігали суверенітет. Разом з тим, основні сфери життєдіяльності УСРР підпорядковувалися російським наркоматам — створювалося 7 об'єднаних відомств, і серед них закордонних справ²⁶.

Поширеною була практика, коли запроваджувалися об'єднані диппредставництва РРСФР та УСРР. У них представник Росії репрезентував за кордоном і права України. Зовнішньополітичні акції УСРР в цілому відповідали загальній стратегії міжнародної діяльності Росії.

Після створення Союзу РСР союзні відомства почали швидко поглинати компетенцію республіканських. Як зазначав Х.Раковський у доповіді «Новий етап в союзному будівництві», «...наші центральні органи починають дивитися на управління всією країною з точки зору їх канцелярських зручностей... Якби я розповів вам історію боротьби, яку доводиться вести республікам з нашим центральним апаратом, це була б історія боротьби за їхнє існування...Я заявляю, що союзне будівництво пішло по неправильному шляху. Необхідно забрати від союзних наркоматів 9/10 їхніх прав і передати національним республікам»²⁷.

У галузі військового будівництва, зовнішньополітичних й зовнішньоекономічних проблем, підкреслив Х.Раковський, за урядами національних республік повинні залишати певну ініціативу²⁸. Однак в практиці існування нової радянської федерації — СРСР самостійність республік саме в цих сферах була обмежена та зійшла нанівець в першу чергу.

Таким чином, в перші роки існування УСРР (до 1923 р.) республіка проводила певну самостійну зовнішньополітичну діяльність під загальним ідейно-політичним впливом і контролем Радянської Росії, а з утворенням Союзу РСР остаточно втратила її. Разом з тим, вихід УСРР на міжнародну арену відбувся

на практиці і мав наслідком розвиток зовнішньополітичного інформування.

Аналіз інструктивних актів та нормативних положень щодо інформаційної роботи НКЗС УСРР дозволяє окреслити основні завдання міжнародно-інформаційної роботи за кордоном Радянської України:

- збір та обробка інформації про життя зарубіжних країн, доведення її до державних органів УСРР;

- розповсюдження різнопланових відомостей про Радянську Україну за кордоном;

- проведення за кордоном контпропагандистських акцій в інтересах Радянської України та РСФР (СРСР);

- пропагандистські акції, спрямовані на дискредитацію української політичної еміграції.

Провідним інструментом проведення міжнародно-інформаційної роботи УСРР виступало її зовнішньополітичне відомство. Звернімося до компетенції згаданого відомства в частині міжнародного інформування та безпосередньої інформаційної роботи його центрального апарату. Положення про НКЗС УСРР (1921 р.) визначало одним з основних завдань відомства «збір і розробку відомостей про соціальну, політичну й економічну ситуацію іноземних держав та інформування по цих відомостях закладів і преси УСРР, а також інформування іноземної преси про всі явища економічної, громадської й політичної ситуації в УСРР»²⁹. Крім того, НКЗС мав безпосередньо інформувати про стан справ у республіці повноважних представників УСРР за кордоном³⁰. Більш вузькі завдання інформаційної роботи української радянської дипломатії конкретизувалися в інших документах.

Приблизно на початку 1920 р. відбулося становлення структури центрального апарату НКЗС УСРР³¹. У ній існував відділ преси та інформації. За станом на 1 червня 1921 р. до відділу входили такі підрозділи, що мали компетенцію:

- інформаційний підрозділ, який займався збиранням інформації про події за кордоном, готував зведення відомостей про міжнародні події та повідомлення для зарубіжних ЗМІ, а також матеріали для закордонних установ УСРР;

- редакційний підрозділ, на який покладалися підготовка внутрішніх інформаційних видань (бюлетенів), видання «Вісника» як «напівофіційного органу науково-об'єктивного харак-

теру», друкувалося документальних видань зовнішньої політики УСРР, довідкової літератури тощо;

— бібліотечний підрозділ, котрий утримував бібліотеку НКЗС, займався постачанням преси НКЗС та його закордонних установ³².

На 1 січня 1921 р. в зазначеному відділі НКЗС УСРР працювало 16 співробітників³³. З часом внутрішня структура інформаційного підрозділу центрального апарату відомства зазнала певних змін. Так, на травень 1922 р. в НКЗС УСРР існувала вже окрема інформаційна референтура, а також прес-бюро³⁴.

Штатна чисельність цього підрозділу мала тенденцію до збільшення³⁵.

Джерела надходження інформації до відділу були доволі різноманітними. Сам відділ преси та інформації отримував значну кількість іноземних, російських та українських газет. На початку 1911 р. до нього надходило 20 періодичних видань лише з України та РРФСР³⁶. Іноземна та вітчизняна преса надходила до НКЗС від Закордонного відділу ЦК КП(б)У, закордонних закладів самого НКЗС, вищих військових органів. Так, у вересні 1920 р. Революційна військова рада Південно-Західного фронту надіслала до НКЗС УСРР добірку російських, молдавських, німецьких, польських, єврейських та французьких газет³⁷.

До відділу надходили інформаційні бюлетені закордонних представництв НКЗС, Закордонного відділу ЦК КП(б) У, інформаційних агенцій УСРР і навіть агентурні матеріали щодо зовнішньополітичних проблем від Розвідувального управління Генштабу військ України і Криму³⁸.

У свою чергу відділ преси та інформації НКЗС готував ряд власних інформаційних видань. Серед них:

— Бюлетень інформаційного відділу НКЗС, який виходив з лютого 1919 р. і містив виклад матеріалів іноземної преси, повідомлень українських журналістів з-за кордону та радіоматеріали щодо міжнародних проблем, перехоплені в ефірі³⁹;

— «Вісник» НКЗС УСРР, про який вже згадувалося;

— щоденні бюлетені відділу — політико-міжнародний та газетний⁴⁰;

— внутрішній бюлетень відділу преси та інформації НКЗС, який містив переважно внутрішньовідомчу інформацію для

службового користування (наприклад, про становище у середовищі української еміграції)⁴¹;

— щоденний Радіовісник відділу, який поширювався через радіостанцію Міжнародних зносин у Харкові⁴².

Основними «споживачами» інформаційних видань відділу були закордонні та державні установи республіки. За постановою РНК УСРР інформаційні бюлетені НКЗС мали розсилатися всім наркоматам, членам ЦК та ВУЦК, місцевим партійним комітетам⁴³.

Крім інформаційного відділу, ряд інших підрозділів НКЗС вів цілеспрямовану роботу по збиранню та обробці матеріалів міжнародного характеру в частині, що стосувалася функцій цих підрозділів. Відділ дипломатичних зносин наркомату збирав відомості про сучасний стан та історію стосунків України з іноземними державами, політичну й економічну ситуацію зарубіжних країн⁴⁴. В економіко-правовому відділі НКЗС накопичувалася інформація щодо правових систем, економіки іноземних держав, статистичні дані про закордон⁴⁵. Нарешті, секретно-директивна частина відомства зберігала архів та секретну інформацію по НКЗС⁴⁶. Цей підрозділ готував спеціальні зведення конфіденційної інформації (в тому числі — на підставі матеріалів, що надходили від органів державної безпеки — ВУНК-ДПУ УСРР). У них висвітлювалися процеси в середовищі української еміграції, стосунки ДЦ УНР в екзилі з іноземними урядами, повстанський рух в УСРР, аналізувалися акції української еміграції, спрямовані проти Радянської України, тощо⁴⁷.

Ще одним напрямом поточної діяльності інформаційного відділу НКЗС була видавнича робота. До друку іноземними мовами готувалися документальні збірники. Так, у 1922 р. французькою мовою виходить збірник «Радянська Україна. Чотири роки війни і блоків», до якої увійшли документи французького окупаційного контингенту в Україні (1919 р.), матеріали польської та румунської розвідок, документи українських повстанських рухів тощо⁴⁸.

Зрозуміло, що провідним інструментом міжнародно-інформаційної роботи УСРР виступали її закордонні представництва. Припинення активної фази громадянської війни в Україні та примирення з Польщею, певне поліпшення стосунків між Заходом і Радянською Росією створювали передумови для по-

ширення політичної присутності УСРР за кордоном. Незважаючи на формальне визнання суверенітету України, керівництво РРСФР на межі 1920)1921 рр. вважало недоцільним існування окремих закордонних закладів УСРР⁴⁹. Однак провід УСРР ініціював роботу по запровадженню власних представництв.

14 січня 1921 р. представник УСРР на переговорах Росії та України з Польщею у Ризі Е.Квірінг надіслав записку про дипломатичні представництва Радянської України на розгляд Політбюро ЦК КП(б)У, голів міжнародних відомств РРСФР Г.Чічеріна та УСРР Х.Раковського, секретаря ЦК РКП(б) М.Крестинського. В ній український дипломат пропонує створити закордонні представництва УСРР в Англії, Франції, США, Німеччині, Італії, сусідніх державах, а також країнах з великою українською діаспорою. Крім того, пропонувалося запровадити консульства УСРР в ряді міст Галичини, окупованої Польщею⁵⁰.

Обґрунтовуючи свою пропозицію, Е.Квірінг висуває такі аргументи, як необхідність на практиці довести іноземному загалу державну самостійність УСРР та протиставити місії Радянської України закордонним закладам ДЦ УНР. На його думку, необхідність в існуванні закордонних представництв УСРР обумовлювалась і потребами ведення «революційної роботи серед селянства Галичини, Волині, Холмщини» і для «розширення української націоналістичної інтелігенції»⁵¹. Як бачимо, власне державно-прагматичні мотиви дипломатичного будівництва тісно перепліталися із мотивами суто ідеологічними, такими, що впливали з тактичних настанов правлячої комуністичної партії. Це вплинуло і на зміст міжнародно-інформаційної роботи представництв.

На засіданні 22 лютого 1921 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило пропозиції Е.Квірінга й доручило Оргбюро ЦК КП(б)У висунути кандидатури на посади повноважних представників (повпередів) УСРР за кордоном⁵². Починається нормотворча діяльність по розбудові закордонного представництва УСРР. 3 серпня 1921 р. ВУЦВК ухвалює постанову «Про права дипломатичних представників УСРР за кордоном», а постановою ВЦВК від 6 вересня 1921 р. затверджується «Положення про представників УСРР за кордоном»⁵³. Згадане «Положення...» серед пріоритетних завдань дипломатії УСРР називало збір інформації про іноземні держави й поширення за кор-

доном відомостей про життя й зовнішню політику Радянської України.

Протягом кількох місяців 1921 р. запроваджуються повноважні представництва УСРР в ряді європейських держав: Чехословаччині (травень 1921 р., голова — М.Левицький), Німеччині (вересень, В.Ауссем), Польщі (жовтень, О.Шумський), Австрії (грудень, Ю.Коцюбинський)⁵⁴. Поступово чисельність дипломатичних і спеціальних місій УСРР за кордоном збільшувалась. На кінець березня 1922 р. існували повноважні представництва УСРР (включаючи об'єднані з РРСФР) в Австрії, Англії, Італії, Німеччині, Польщі, Чехословаччині, Радянській Росії, торговельні представництва УСРР в Австрії, Італії, Болгарії, Німеччині, Чехословаччині, делегації у справах репатріації в Німеччині, Чехословаччині, Латвії, Литві, Естонії⁵⁵. Зауважимо, що в УСРР була відсутня організаційно-штатна градація повпредств і чисельність представництв визначалася кожного разу окремо.

Як правило, у структурі повпредств УСРР існували підрозділи, що спеціалізувалися на інформаційній роботі. Вони мали назву прес-бюро, бюро преси і інформації. Крім того, аналогічні підрозділи мали і деякі спеціальні місії УСРР за кордоном. Відомо, наприклад, про існування «відділу друку» торговельної делегації УСРР у Празі⁵⁶.

На відділ преси та інформації НКЗС покладалося завдання по постачанню матеріалами та інформацією закордонних закладів республіки. На практиці через незадовільні матеріально-технічні умови та особливості міжнародного становища УСРР інформування з боку НКЗС повпредств наштовхувалося на численні труднощі. Як повідомляв 24 вересня 1921 р. повпред у Берліні, досі не надійшло жодних матеріалів та українських газет, відомості про становище в Україні доводиться одержувати з іноземної преси⁵⁷. Пізніше, 20 листопада 1921 р. В.Ауссем доповідав, що він не отримує від НКЗС інформацію про збройний виступ формувань ДЦ УНР в екзилі (так званий Другий Зимовий похід Армії УНР. — Авт.), не може виступити з кваліфікованими роз'ясненнями у зарубіжних ЗМІ й змушений «ховатися від журналістів»⁵⁸. В листі відділу інформації НКЗС УСРР до представництва у Варшаві визнавалося, що внаслідок відсутності прямого телеграфного зв'язку з Польщею

немає змоги передавати зведення про події в Україні, а інформацію з Польщі пропонувалося доводити через Москву⁵⁹.

Виникали проблеми і з фінансуванням інформаційної роботи. Як повідомляв у липні 1921 р. представник УСРР у Польщі, не вистачає коштів навіть на сплату заборгованості за газети⁶⁰.

Інформаційні підрозділи закордонних установ УСРР проводили збір різнопланової інформації про країни перебування для передачі її зацікавленим відомствам України. НКЗС націлював своїх представників на збір відомостей за такою схемою:

- загальна характеристика держави;
- промисловість, шляхи сполучення, фінансова система;
- торгівля;
- сільське господарство;
- політичні партії та організації;
- становище робітничого класу, класова боротьба і робітничий рух⁶¹.

За матеріалами зарубіжних ЗМІ представництва УСРР в Польщі, Австрії, Німеччині, Чехословаччині, державах Балтії випускали для НКЗС бюлетені, де містився огляд політичної та економічної ситуації, розстановки партійно-політичних сил у країнах акредитації⁶². Крім того, при нагоді представництва намагалися передати до Харкова добірки зарубіжної преси⁶³.

Що стосується інформування про Україну через зарубіжні ЗМІ, то поширеним засобом, до якого вдавалася дипломатія УСРР, було розміщення статей в іноземній періодиці. Так, лише за червень 1921 р. представництво в Німеччині підготувало 9 статей для місцевої преси⁶⁴. Широко використовувалися можливості місцевої комуністичної преси. Представник УСРР в Чехословаччині М.Левицький, наприклад, регулярно розміщував статті в органі Компартії ЧСР «Руде право»⁶⁵.

За умов гострого ідейно-політичного протистояння української радянської та національно-демократичної державності одним з провідних завдань міжнародно-інформаційної роботи по лінії НКЗС УСРР ставав пропагандистський тиск на ДЦ УНР, розклад української політичної еміграції та дискредитація еміграційних структур перед іноземними урядами та громадськістю. Закордонний відділ КП(б)У вимагав від наркомату активних пропагандистських заходів проти ДЦ УНР, які мали доповнювати офіційні протести іноземним урядам з приводу існування дипломатичних представництв УНР: «енергійна діяль-

ність української контрреволюції за кордоном вимагає не менш енергійної контрреакції»⁶⁶.

Для пропагандистського розкладу використовувався «зміновіховський рух» серед частини політемігрантів з колишньої Російської імперії на користь визнання радянської влади та за співробітництво з нею. При цьому ряд українських політичних діячів самі зверталися із пропозиціями співробітництва до представників УСРР за кордоном. Так, у лютому 1921 р. один з лідерів соціал-демократії Галичини В. Темницький запропонував В. Ауссему спільно заснувати журнал на зразок російського «Смена вех» і поширювати прорадянські настрої серед емігрантів⁶⁷. Дипломати УСРР докладали зусиль для консолідації зміновіховських груп, інспірували пропагандистські виступи в пресі на користь Радянської України. Як типовий можна розглядати виступ в берлінській газеті «Накануне» у серпні 1922 р. українського кооперативного діяча і публіциста А. Харченка. Відносини між Україною та Росією, писав автор, нормалізувалися. Україна живе власним економічним і політичним життям, стає реальним суб'єктом міжнародних відносин. Відтак, необхідно відмовитися від орієнтацій на Антанту та східноєвропейські держави, визнати радянську владу та співпрацювати з нею⁶⁸. Повпреди УСРР уважно відстежували процеси в середовищі української політеміграції та інформували про них Харків. Так, у липні 1922 р. представник в Німеччині повідомляв про поглиблення розколу між прихильниками УНР та «гетьманцями» в українській громаді Берліна⁶⁹.

Для маскування пропагандистської роботи серед емігрантів той же Е. Квірінг пропонував створити «напівбуржуазне» «Товариство поширення української культури серед українського населення» за кордоном для розповсюдження інформації про УСРР, пропагандистської літератури, завоювання симпатій позапартійних українців⁷⁰.

Пропагандистська робота НКЗС УСРР досягла відчутних успіхів. Ширився зміновіховський рух. Тільки з Польщі в УСРР повернулося у 1921–1922 рр. понад 3 тис. військовослужбовців Армії УНР⁷¹. Однак зростання централізаторських тенденцій та, особливо, створення СРСР погіршили умови для пропагандистських зусиль дипломатії УСРР, про що із занепокоєнням йшлося в службових документах НКЗС⁷².

Концептуальні засади міжнародно-пропагандистської робо-

ти УСРР відзначав високий ступінь ідеологізації та реалізація планів радянського керівництва щодо «експорту революції» за кордон.

Характерним з цієї точки зору є запропонований 30 листопада 1920 р. Е.Квірінгом керівникам РКП(б), КП(б)У, НКЗС РРСФР та УСРР план пропагандистської роботи в Галичині. Передбачалося створити «Особливий комітет» для роботи в окупованій Галичині. Пропагандистська робота мала робити наголос на національному питанні та розгортатися під гаслами «За землю!», «За владу Рад!», «За об'єднання українських земель!» Пропагандистська робота повинна була прискорити вибух селянського повстання та створення мережі революційних комітетів. На допомогу повсталим селянам Галичини мали вирушити з радянської частини України «повстанські дивізії» (такий прийом було вже відпрацьовано на початку 1919 р., коли з «нейтральної зони» вздовж радянського українського кордону для прикриття удару регулярної червоної Армії повела наступ українська «повстанська» дивізія та інші «партизанські» частини) й допомогти «радянізації» Галичини⁷³.

Ідеологізація пропаганди за кордоном ставила представників УСРР у незручне становище. Представництву УСРР в Німеччині, повідомляв 8 червня 1922 р. його керівник, під час полеміки з посольством УНР навколо економічного пограбування України Москвою, доводилося «навіть затушовувати дійсне становище в Україні». Інформацію про голодомор 1921 р., писав В.Ауссем, ми почали давати лише після того, як про це стала повідомляти російська преса⁷⁴.

Отже, в рамках існування зовнішньополітичного відомства Радянської України було створено доволі чітку систему органів міжнародного інформування, яка включала відповідний підрозділ центрального апарату НКЗС УСРР та інформаційні органи зарубіжних представництв.

На функціонуванні міжнародної пропаганди УСРР відбивалося специфічне становище її як держави та своєрідність самого зовнішньополітичного відомства, яке перебувало у значній політичній залежності від Радянської Росії. З іншого боку, об'єктивні інтереси самостійного виходу УСРР на міжнародну арену вимагали і належного інформаційного забезпечення. Відчувалося і протистояння двох форм української державності, що багато в чому перетворювало систему міжнародного інфор-

мування УСРР на знаряддя пропагандистського двобою з ДЦ УНР в екзилі.

Перші роки існування Радянської України відзначилися пошуками організаційних форм спеціалізованої інформаційно-пропагандистської державної установи, до функцій якої входила б і закордонна пропаганда. Перше радіотелеграфне агентство Української радянської республіки було створене за постановою ЦВК Рад України 8 березня 1918 р., хоча на практиці розпочало свою роботу лише на межі 1918/1919 років під назвою «Бюро української преси»⁷⁵.

Офіційно згадане Бюро створюється за рішенням Тимчасового робітничо-селянського уряду України у січні 1919 р. з метою організації газетного інформування та своєчасного повідомлення уряду та ЗМІ про становище в Україні, Росії та за кордоном⁷⁶.

До БУП надходили українські та іноземні періодичні видання, державні акти та відомчі документи, інформаційні матеріали від штабів радянських армій. Одним з джерел інформації про події за кордоном розглядалися контакти з іноземними консульськими представниками в Україні. Так, 27 лютого 1919 р. керівництво Київського відділення БУП запросило консулів Грузії, Данії, Бельгії, Іспанії, Італії, Нідерландів, Швейцарії, Персії, Норвегії на нараду з метою обговорення порядку інформування БУП з боку консульських закладів⁷⁷.

Поступово налагоджувалося і співробітництво в цій галузі з НКЗС УСРР. Інформаційний підрозділ останнього, зокрема, постачав БУП матеріали, перехоплені через зарубіжні радіостанції, які потім Бюро розповсюджувало серед українських газет⁷⁸.

Збереглися дуже фрагментарні відомості про власні інформаційні видання БУП. Впевнено можна говорити про існування інформаційного бюлетеню закордонних відомостей, що виходив українською та російською мовами⁷⁹. Розділ щодо подій за кордоном існував в інформбюлетені БУП «Ревковісті» (1919 р.)⁸⁰.

В цілому ж міжнародно-інформаційна робота БУП зводилася до аналізу іноземної преси та радіоматеріалів, повідомлень іноземних представників й підготовки інформаційних матеріалів для державних органів та української радянської преси. Навряд чи можна говорити про інформаційний вплив БУП на зарубіжні ЗМІ, оскільки Бюро не мало закордонних представ-

ництв (як і в цілому тодішня УСРР), а становище української радянської держави було нестабільним. Необхідно зауважити, що поточна робота БУП повною мірою відчула на собі неприховане втручання московського радянського уряду у справи УСРР. В Україну, писала газета «Червоний Прапор» від 4 березня 1919 р., «лізуть патентовані і непатентовані «спеціалісти», що у будь-який спосіб виширають скрізь місцевих людей, нищать місцеві організації та установи, замість них відкривають заклади, які з часом можна буде перетворити просто в філії «загальноросійських» закладів»⁸¹.

Представники Російського Телеграфного Агентства (РОСТА) в Україні Гальперін та Єрофеев, керівник БУП при СНК УСРР В.Люксембург, зазначалося у цитованій статті, почали витісняти українські кадри, призначати співробітників, що прибували з Москви та Петрограда. Працівників БУП, що розмовляють українською мовою, звинувачували у «шовінізмі»⁸².

У липні 1919 р. за постановою уряду УСРР при ВУЦВК створюється відділ пропаганди та агітації. Згідно із затвердженням у вересні 1919 р. штатом цього відділу, до його складу увійшли відділ пропаганди, відділ преси та БУП на правах інформаційного відділу (або бюро інформації). До завдань інформаційного відділу входило, зокрема, «інформування про становище справ в Українській Радянській Республіці закордоном»⁸³.

У січні 1920 р. на базі БУП створюється Всеукраїнське бюро Російського Телеграфного Агентства — УКРОСТА⁸⁴. Ця організація випускала «Вікна УКРОСТА» інформаційне видання, де відводилося місце і висвітленню міжнародного становища УСРР. Починається цілеспрямована робота по підготовці журналістських кадрів⁸⁵.

У структурі УКРОСТА існував іноземний відділ. Цей підрозділ до 10 жовтня 1920 р. випускав «бюлетень особливого повідомлення», який в обмеженій кількості надсилався відповідальним партійним та радянським працівникам. Бюлетень укладався на основі зарубіжних пресових і радіоматеріалів⁸⁶.

Стабілізація радянської влади в Україні, необхідність підкреслити її суверенний державний статус, збільшення обсягу завдань міжнародного порядку, що поставали перед УСРР, призвели до створення самостійного інформаційного відомства Радянської України. 27 квітня 1921 р. на базі УКРОСТА створюється Радіотелеграфне Агентство України (РАТАУ). 14 січ-

ня 1922 р. урядом був затверджений статут РАТАУ, за яким, зокрема, на нього покладалися і функції інформування в Україні про закордонні події, і поширення відомостей про Україну за кордоном⁸⁷.

На жаль, у нашому розпорядженні не було архівного фонду РАТАУ. Проте матеріали НКЗС УСРР, з яким воно тісно співпрацювало, дозволяють стверджувати, що іноземний відділ зберігся і в структурі РАТАУ, причому працював він при НКЗС. Думається, що за умов відсутності самостійного закордонного апарату РАТАУ це дозволяло координувати роботу міжнародно-інформаційних підрозділів обох відомств й використовувати представництва НКЗС і в інтересах інформаційного відомства.

РАТАУ випускало бюлетень для радіо іноземного відділу Агентства та бюлетень «Иностранные известия»⁸⁸. Можливості РАТАУ широко використовувалися для роботи по розкладу української політичної еміграції. Зазначимо, що в цьому напрямі концентрувалися зусилля прес-служб усіх державних структур УСРР – НКЗС, РАТАУ, інформаційних відділів ЦК КП(б)У, РНК УСРР, НКВС тощо⁸⁹. Цілеспрямована робота з пропагандистського впливу на еміграцію у сукупності з рядом інших обставин (зміновіхівський рух, амністії уряду УСРР для політемігрантів, внутрішні суперечності в середовищі еміграції, тощо) сприяли масовому поверненню емігрантів на Батьківщину. У 1921 – 1922 рр. в УСРР повернулося понад 80 тис. біженців, політемігрантів та військовополонених⁹⁰.

Створення СРСР зводило роль міжнародно-інформаційних підрозділів РАТАУ та інших республіканських відомств до простого поширювання закордонної інформації, яка надходила від відповідних союзних структур.

Як бачимо, в міру становлення української радянської державності в УСРР проводилася робота по створенню спеціалізованого інформаційного відомства. З самого початку однією з його функцій передбачалося мати міжнародне інформування, що знайшло практичне відображення у фундації окремих міжнародно-інформаційних підрозділів в структурі таких організацій. Разом з тим, особливості міжнародного становища УСРР не дозволили створити систему закордонних органів БУП-РАТАУ.

-
- 1 ЦДАВО України. — Ф.2. — Оп.2. — Спр.466. — Арк.2.
 - 2 Там само. — Ф.1. — Оп.2. — Спр.1092. — Арк.42.
 - 3 Хміль І.С. З прапором миру крізь полум'я війни. Дипломатична діяльність Української РСР (1917—1920). — К.,1962. — С.5.
 - 4 Калита В.Д. Деятельность Народного Секретариата —первого Советского правительства Украины (декабрь 1917-апрель 1918). — Автореф. дисс... канд. истор. наук. — К.,1966. — С.10—11.
 - 5 Хміль І.С. Вказ.праця. — С.5.
 - 6 Фатеев П.С., Раковский Х.Г. Краткий очерк жизни и деятельности. — К.,1989. — С.27, 38—39.
 - 7 Хміль І.С. Вказ.праця. — С.51—52.
 - 8 Удовиченко П.П. З історії зовнішньої політики УРСР (1919—1922). — К.,1957. — С.23.
 - 9 ЦДАВО України. — Ф.2. — Оп.2. — Спр.466. — Арк.2.
 - 10 Юрченко О.Українсько-російські стосунки після 1917 року в правному аспекті. — Мюнхен,1971. — С.296.
 - 11 Див. напр.: ЦДАВО України. — Ф.2. — Оп.2. — Спр.466. — Арк.7—8.; Курицын В.М. Государственное сотрудничество между УССР и РСФСР в 1917—1922. — М.,1957. — С.102—103.
 - 12 Симоненко Р.Г. Українська РСР у боротьбі проти імпералістичної агресії (1919—1920). — К.,1963. — С.27.
 - 13 Хміль І.С. Вказ. праця. — С.351.
 - 14 ЦДАВО України. — Ф.2. — Оп.2. — Спр.466. — Арк.11.
 - 15 Див.: Мировий договір між Україною і Литвою. — К.,1922. — С.1.
 - 16 ЦДАВО України. — Ф.2. — Оп.2. — Спр.466. — Арк.11.
 - 17 Там само. — Арк.24.
 - 18 Там само. — Арк.33.
 - 19 Там само. — Арк.23.
 - 20 Там само. — Арк.21.
 - 21 Там само. — Ф.1. — Оп. 2. — Спр. 4. — Арк.5,23.
 - 22 Підраховано за: Там само. — Ф.4. — Оп.1. — Спр.26. — Арк.4.
 - 23 Там само. — Арк.174.
 - 24 Там само. — Спр. 56. — Арк. 7—8.
 - 25 Кульчицький С. Феномен радянської державності//Розбудова держави. — 1996. — 6. — С. 60.
 - 26 Кульчицький С. Вказ.праця. — С. 61.; Макогон С.О. Розвиток радянської державності на Україні. — К., 1966. — С. 50.
 - 27 ЦДАВО України. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 462. — Арк. 111,115.
 - 28 Там само. — Арк. 40.
 - 29 Там само. — Ф.4. — Оп.1. — Спр. 26. — Арк.172.
 - 30 Там само.
 - 31 Див.:Удовиченко П.П. Вказ.праця. — С. 24.
 - 32 ЦДАВО України. — Ф.4. — Оп.1. — Спр.27. — Арк. 40. зв.
 - 33 Там само. — Спр.105. — Арк. 6—7.
 - 34 Там само. — Арк. 2 зв.
 - 35 Там само. — Спр. 26. — Арк. 51.
 - 36 Там само. — Арк. 19.

- 37 Там само. — Спр 927. — Арк.7.
- 38 Див.: Там само. — Спр.601.
- 39 Там само. — Спр.921. — Арк.548.
- 40 Див.: Там само. — Спр.950.
- 41 Див.: Там само. — Спр.1016.
- 42 Див.: Там само. — Спр.958.
- 43 ЦДАВО України. — Ф.4. — Оп.1. — Спр.13. — Арк.35.
- 44 Там само.
- 45 Там само.
- 46 Там само. — Арк.159.
- 47 Там само. — Спр.563. — Арк.1—4.
- 48 Гай Ю. З ким і проти кого. — К.,1980. — С.63.
- 49 «...Ми не можемо відмовлятися від самостійних посольств УСРР»//Політика і час. — 1993. — №1. — С.63.
- 50 Там само. — С.65.
- 51 Там само.
- 52 Там само. — С.63.
- 53 Див.: ЦДАВО України. — Ф.1. — Оп.2. — Спр.71. — Арк. — 17; Спр.27. — Арк.25—26.
- 54 Павлюк О. Радянофільство Є.Петрушевича: переконання чи вимушеність?// Укр.істор.журнал. — 1997. — №3. — С.116.
- 55 ЦДАВО України. — Ф.4. — Оп.1. — Спр.75. — Арк.4.
- 56 Там само. — Спр.1032.
- 57 Там само. — Спр.549. — Арк.12.
- 58 Там само. — Арк.17.
- 59 Там само. — Спр.944. — Арк.11.
- 60 Там само. — Спр.75. — Арк.126.
- 61 Там само. — Спр.773. — Арк.32.
- 62 Див.: Там само. — Спр.1052.
- 63 Там само. — Спр.944. — Арк.56.
- 64 Гай Ю. Вказ.праця. — С.63.
- 65 Там само. — С.65.
- 66 Павлюк О. Вказ.праця. — С.116.
- 67 ЦДАВО України. — Ф.4. — Оп.1. — Спр.549. — Арк.21.
- 68 Адамський В. Депортація української інтелігенції в контексті становлення тоталітаризму// Розбудова держави. — 1996. — 9. — С.47.
- 69 Гай Ю. Вказ. праця. — С.83.
- 70 ЦДАВО України. — Ф.4. — Оп.1. — Спр.14. — Арк.10.
- 71 Там само. — Спр57. — Арк.20.
- 72 Там само.
- 73 Там само. — Спр.14. — Арк.8—10.
- 74 Там само. — Спр.15. — Арк.80—81.
- 75 Радіотелеграфне Агентство України//Радянська енциклопедія історії України. — К.,1971. — Т.3. — С.504.
- 76 ЦДАВО України. — Ф.1738. — Опис. — С.1.
- 77 Там само. — Оп.1. — Спр.29. — Арк.11.
- 78 Там само. — Арк.131.
- 79 Там само. — Спр.18. — Арк.10.

- ⁸⁰ Див.: Там само. — Спр.12.
⁸¹ Там само. — Спр.57. — Арк.6.
⁸² Там само.
⁸³ Там само. — Спр.18. — Арк.9.
⁸⁴ УКРОСТА// Рад. енцикл. історії України. — К.,1972. — Т.4. — С.366.
⁸⁵ Там само.
⁸⁶ ЦДАВО України. — Ф.4. — Оп.1. — Спр.927. — Арк.10.
⁸⁷ Радіотелеграфне Агенство України... — С.504.
⁸⁸ Див.: ЦДАВО України. — Ф.4. — Оп.1. — Спр.1032,1044.
⁸⁹ Див.: Гай Ю. Вказ. праця. — С.62.
⁹⁰ Там само. — С.76.

